

وهرزى گۆرپان و چاكردنه وهى هاوپه يمانيه كان!

22-01-2021

نووسه ره كان

زريان روژه لاتى

كورتە : جو بايدن له يه كهه گوتاريدا وه كوو سه روك، كه تيدا زياتر رووى له ناوخوى ئه مريكا بوو، به چه ند وشه يه كى كهه، په يامى كى گرنكى بو دنياى دهره وه هه بوو: "هاوپه يمانيه كانمان چاك ده كه ينه وه." بيگومان، چاكردنه وهى ئه وه اوپه يمانى و هاوكارييه ره سمى و ناره سميانه ئه مريكا كه هه نديك پييانوايه له سه رده مى تره مپدا خه سارى كه وره يان پيگه يشتوو، ده توانيت كاريگه رى له سه ر سياسه تى جيهان دابنيت.

زريان رۇژھەلاتى |

بەرايى

جۇ بايدن لەبەكەم گوتارىدا ۋەكۆۋ سەرۋك، كە تىيدا زياتر رووى لە ناوخۇي ئەمريكا بوو، بەچەند وشەپەكى كەم، پەيامىكى گىرنگى بۇ دىنباي دەرەۋە ھەبوو: "ھاۋپەيمانىيەكانمان چاك دەكەينەۋە. بىگومان، چاكىردنەۋەي ئەۋھاۋپەيمانى و ھاۋكارىيە رەسمى و ناپەسسىمانەي ئەمريكا كە ھەندىك پىياناۋايە لە سەردەمى ترەمپدا خەسارى گەرەيان پىگەيشتوۋە، دەتوانىت كارىگەرى لەسەر سىياسەتى جىھان دابنىت.

ھەر لە قۇناخە كۇتاييەكانى سەردەمى ترەمپەۋە، ۋەرزى گۇرانى ھاۋپەيمانى و ھاۋكارىيە سىياسى و سەربازىيەكان لە رۇژھەلاتى نىۋەپاستىش دەستىپىنكردوۋە، ۋەك بلىي زۇرېك لەدەۋلەتان بىانەۋى، خۇيان بەپىي سىياسەتى چاۋەپوانكراۋى دەرەۋەي ئىدارەي بايدن رىكبەنەۋە. ئەمە مائەۋزەي كارىگەرى دانانى لەسەر پىرسى كوردىش لە ھەناۋدابه.

"چاكىردنەۋەي ھاۋپەيمانىيەكان"ى ئەمريكا

دەمىكە زىگىنيو برۇننىسكى، باسى "ھىزى لاۋازى" كىردوۋە و لەۋىشەۋە، جەختىكردوۋە كە ئىدى بۇ پاراستنى ھەژموۋنى ئەمريكا، تەنبا ھىزدارى بەس نىيە! دەۋلەتان و تەننەت ئەكتەرە نادەۋلەتتەيەكانىش، بۇ ئەۋەي ئاسانتىرېگەنە ئامانجەكانىان رىگاي ھاۋپەيمانىي ھاۋكارى دەگىرنەبەر. بىگومان ئەمريكاش لەمەبەدەر نىيە.

روانگى جىاجىا ھەن لەبارەي كارىگەرى "ھاۋپەيمانى" لەسەر سىياسەتى نىۋەدەۋلەتى. بەپىي ھەندىك لىكۇلىنقان، لانىكەم نىۋەي ھاۋپەيمانىيەكانى سەدەي بىستەم، رىگايان بۇ شەر كىردۆتەۋە. [1] ھەندىكىش ھەنگاۋىك زياتر چوونەتە پىش و، پىياناۋايە ھاۋپەيمانىيەكان، قۇناخىكى بەرلە جەنگن! لىكۇلىنەۋەيەك لەسەر ھاۋپەيمانىيەكانى نىۋان 1816-2000 لە دىنبا، گەيشتوۋەتە ئەۋەي كە 60% يان بۇ ئامانجى بەرگىر بوون. [2] ھەندىكى دىكەش ۋەك ئامرازىكى درووستكىردنى ھاۋسەنگىي ھىزدارى تەماشاي كەن. ھەرچۇنىك بى، ھاۋكارى و دواترىش ھاۋپەيمانىيەكان، كە دەشئ رەھەندى جىاجىاي ئەمنى و ئابوورىشىان ھەبىت كارىگەرى لەسەر ھاۋسەنگىيەكانى ھىز دادەنن.

ئەمريكا تەقربەن لە ماۋەي نىكەي سى دەپەي رابىردوۋدا 4 ھاۋپەيمانىي گەرەي سەربازىي بۇ شەرى دۇ تىرۇر و شەرى دۇ عىراق رىكبىستوۋە. پەيۋەندىي دوو قۇلىي سىياسى و سەربازىشى لانىكەم لەگەل 9 دەۋلەتى رۇژھەلاتى نىۋەپاست ھەيە لەگەل ھەرىمى كوردستان و رۇژئاۋاي كوردستانىش ھاۋكارىيەكى سەربازىي بۇ شەرى دۇ تىرۇر ھەيە. بۇيە سىفكتىردنەۋەي ھاۋكارى و ھاۋپەيمانىيەكانى ئەمريكاش لە جىھان، ۋەك ئاسىيا- پاسىفىك، ئەوروپا و رۇژھەلاتى نىۋەپاست دەتوانىت كارىگەرى لەسەر رىكەبىيەكانى ئەۋ ۋلاتە لەگەل چىن و رووسىا و ھىزە ناۋچەيەكانى دىكەش دابنىت.

ۋەرزى گۇرانى ھاۋپەيمانىيەكان لە رۇژھەلاتى نىۋەپاست

ئەگەر ئەۋەمان قىۋل بى كە دۇخى ئەمريكا ۋەك ھىزە ھەژموۋنىيەكەي جىھان، كارىگەرى لەسەر شىكلىگرتنەۋەي ھاۋپەيمانى و ھاۋسەنگىيە سىياسىيەكانى جىھان دادەنيت، دەتوانىن بىزىن كە لە قۇناخە كۇتاييەكانى ئىدارەي ترەمپ و لەگەل يەكلاۋوونەۋەي سەركەۋتنى بايدندا، ھىزەكانى رۇژھەلاتى نىۋەپاست گۇرتىنكى زياتريان بە گۇرانى سىياسەتى دەرەكى و، رووكىردنە ھاۋكارى و ھاۋپەيمانى داۋە.

حالى حازر ۋلاتانى كەنداۋ، لانىكەم 3 بابەتى ھاۋكارى و ھاۋپەيمانىي گىرنگيان لەبەردەستدايە: بىجگە لە ئاشتى عەرەب _ ئىسرائىل كە دەكرى بە دەسكەۋتىكى قۇناخى دوايى ترەمپىش سەير بكرىت، بابەتى ئاشتى نىۋخۇيى و كرانەۋە بەروۋى عىراق لە ئارادايە و قەتەرىش پىشنىارى كىردوۋە لەگەل ئىزانىش دانووستاندن بكرىت.

ئىزان بابەتى ھاۋپەيمانى 25 سالە لەگەل چىن، ھاۋكارى لەگەل رووسىا، توندوتۇلكىردنەۋەي ئەۋ ھاۋپەيمانىيە شىعەيەي كە بە " مىحوەرى موقاۋەمە " ناۋى دەبات و پىشنىارى پىرۇژەي ئاشتى ھورمىز و دانووستاندنى لەگەل ۋلاتانى عەرەبى ھەيە. توركىا لەلايەك

پېنگى خۇي له كۇماره كانى يه كىتى سۇقىيەتى جاران به هېز دهكات و له لايهك رېككەوتنى سىقۇلى له گەل نازەرباجان و پاكستان دهكات. له لايهكى ديكەش به تەمايه كيشه كانى له گەل يۇنان كەمبكاتەوه و له ئاستى گرزىيە كانى له گەل يه كىتى ئەوروپا به تايبەتى فەرەنسا كەمبكاتەوه. عىراق له لايهك خەون به راگرتنى هاوسەنگى و له لايهكى ديكەش باس له پرۇژەى شامى نوئ له گەل ميسر و ئوردون دهكات و له هەمانكاتيشدا گىرۇدەى كيشه كانى نىوان ئىران و ئەمريكابه.

هەرچەندە هېشتا هاوپەيمانى و هاوكارىيە كان له لايهك و ئاراستەى ركا بەرييە كانىش له لايهكى ديكە به تەواوى يه كلا نەبوونە تەوه، به لأم پىدەچىت ئەو قۇناخەى كە تىيدين، قۇناخىكى گوزەر بىت بۇ ئەوانە و زۇريەى هېزە كانىش خەريكە به پىي ئەوه پېنگى خۇيان ديارى دهكەن.

كورد و هاوپەيمانيە كان

به شيوه يه كى گشتى كوردە كان له گەل سى جۇرى ئەكتەر و هېزە كانى ديكەدا هاوكارى و هاوپەيمانيان هەيه: هېزە سەرووناوچە ييە كان به تايبەتى ولتاتانى رۇژاوا، دەولتە ناوچە ييە كان و هېزە كانى ناوخواى ئەو ولتاتانەى كە به رەسمى سەربەوانن.

ئەو هاوپەيمانيە نيمچە رەسميەى كە له نىوان كوردە كان و به شىك له هېزە كانى رۇژاوا دا هەيه، به رۇلى كوردە كان وهك له شكريكى پيادەى شەرى دزى تيرۇر به هېزە تريبوو. به لأم به شيوهى گشتى كوردە كان وهكوو فاكته ريكى راگرتنى هاوسەنگى له سياسەتى ئەمريكا و ولتاتانى رۇژاوا بەرامبەر دەولتە تانى خاوهنى پرسى كورد دەوربان هەبوو و هەيه. به لأم به گشتى هەر ئەمەش واىكردووو تا رۇژاوا دەوريكى له درووستبون و پاراستنى دو كيانى ئۇتۇنۆمى كوردى له رۇژەللىتى نيوه پاست هەبىت.

ئاليزەدا روانگە يه كى سياسەتى كوردى پىي باشە، وهك فريادە پرسىك سەيرى بايدن و ئيدارە نوپكەى بكات. راستيە كەى له وانەيه كارىگەريە كى پۇزە تيف له سەر دۇخى كوردە كان دابنيت به لأم، پشتبەستنى زۇر به وەش دەتوانيت هېواشكېن بىت. چوونكە لانىكەم تا ئىستا دۇخى كورد له چوارچيوهى سياسەتى گشتى ئەمريكا بەرامبەر ئەو دەولتە تانەى ناوچە كە پىناسە دەكرىت. جگە له وه، ئەوهى ئەمريكاش بىكات سنووردارە. ئەگەرى رىككەوتنە وهى توركيا و ئەمريكا-سەرەراى ناكوكى له بوارى جياجيا- شنىكى كراويه. چوونكە توركيا هەم ئەندامى ناتو يە هەم وهكوو دواجار رەنگە بۇ ئەمريكاش گونجاو نەبىت كە زياتر پال به توركيا وه بىت تا هەنگاويتەر به رهو رووسيا و چين بىت. ئەگەرى رىككەوتنە وهى ئىران و ئەمريكا له سەر دۇسيەى ئەتۆمى و لابردنى گەمارۇكان، دەتوانيت كارىگەرى له سەر پىنگى ئىران دابنيت. دانووستاندىن بۇ ئايندەى سووريا و بابەتى مان و نەمانى هېزە كانى ئەمريكا له عىراقيش، بابەتگە لىكن كە به شيوهى راستەوانە كارىگەرى له سەر پرسى كورد دادەنن.

سرووشتى هاوپەيمانى و هاوكارىيە هېزە كورد ييە كان له گەل هېزە ناوچە ييە كانى وهك ئىران و توركياش زياتر بۇ ئيدارە دانى خۇ و كارىگەرى دانان له سەر هاوسەنگيە نيوخوا ييە كانى هېزدارى بووه. دۇخى ئىستاي ئابوورى ئىران و توركيا، كيشه كانى سياسەتى دەرەوه و ململاننىكانى نيوخوا ييە دەسەلات له دوو لاتە، پۇتانسيەلى ئەوهى تىدايه كە مەيدانى مانۆرى سياسى كورد فروانتر بكات.

هاوپەيمانى و هاوكارىيە كانى كورديش له گەل هېزە جياوازە كانى ئەو ولتاتانەى كە بەرەسمى سەر به وانن، به كرده وه گەيشتوتە بنبەست. هاوپەيمانى و هاوكارىيە درىزخايەنى كورد و شيعە له عىراق له 2017 وه به كرده وه گەيشتوتە بنبەست. له توركياش هاوپەيمانىيە كوردە كان له گەل گرووپە چەپە كان و ئۇپۇزىسيۇنى توركيا، به وچۆرەى كە هەيه دەستكەوتىكى واى بۇ كورد تىدا نەبووه. زياتر وهك هاوپەيمانىيە نەخوازارا و سەر دەكرىت كە تەنيا دەنگە كانى بۇ شكستدانى ئەردۇغان پىويستە. له سووريا، هاوپەيمانىيە كورد و پىكها تەكانى ديكە به تايبەتى عەرب، له چوارچيوهى هېزە كانى سوورياي ديموكراتىكدا زياتر به كەللى شەرى دزى داعش هاتووو و تا ئىستا دەستكەوتىكى گەورەى سياسى لىنەكەوتتەوه. له ئىرانيش به كرده وه هاوپەيمانى و هاوكارىيە گرووپە ئۇپۇزىسيۇنە كانى كورد و غەبرى كورد، كارىگەريە كى گەورەى نەبووه.

ئەنجام

بەردەوامىيەى هاوكارى و هاوپەيمانيە نيمچە رەسميە كەى كورد له گەل ولتاتانى رۇژاوا هېشتا پىويستە و ئەمەش وهكوو چەترىكى ئەمنى كارىگەرى له سەر دۇخى هەردوو كيانە كورد ييە كەى رۇژەللىتى نيوه پاست هەيه. هەلبەت به تەنيا پشتبەستىن به وه و لەپىنشا و نەگرتنى يەكپىزى ناوخوا ييە به تايبەت له سەر پرسە هاوبە شەكان، دەتوانيت ئەنجامى خراپى هەبىت. خراپى دۇخى ئىستاي ولتاتانى ناوچە كە، دەرەفە تىكى زياترى بۇ كوردە كان رەخساندووو تا له قەبارەى گىرفتە نيوخوا ييە كانيان كەمتر بگەنەوه. بىجگە له وهش به بنبەست گەيشتتى هاوپەيمانى و هاوكارىيە كانى كورد له گەل هېزە ناوخوا ييە ئەو ولتاتانەى كە بەرەسمى سەر به وانن، پىويستىيە پىداچوونە وهى به سياسەتى هاوكارىيە و هاوپەيمانيە كانى كوردى له ولتاتانە دەرختووو.

Singer and Small - [\[1\]](#)

"Goodrich, Ben (2004), "Alliance Formation and International Relation Theory - [\[2\]](#)

Government2710- Week09,Response Paper, April.pp.1-2,